



TÜRKÇE-ARAPÇA MANZUM BİR LÜGAT: MÜFİDÜ'L-MÜSTEFİDİN VE BÜYÜK İSTİNSAHİ FARKLAR*

*Muhittin ELİAÇIK***

ÖZET

Türk dili ve edebiyatının kaynakları arasında manzum lügatlerin de önemli bir yeri vardır. Anadolu sahasında elliden fazla örneği bulunan bu eserlerin asıl hedefi kolay yoldan kelime ezberletme ve edebî sanatlarla aruzu öğretme olmuştur. Bu eserlerin en başta gelen örneklerinden birisi de birçok tercüme, şerh ve naziresi yazılmış olan Tuhfe-i Şâhidî'dir. Bu makalede bu eserin Türkçe-Arapça olarak yazılmış bir naziresi ve istinsahî büyük farklılıkları incelenecektir. Bu eserin birden fazla nüshasının olması, çok okunan bir eser olduğuna ve bir el kitabı olma özelliği taşıdığına işaret sayılmaktadır. Yazarı belli olmayan ve *Müfidü'l-Müstefidîn* şeklinde genel ve anonim bir ad verilmiş olan bu nazire eserin incelediğimiz nüshası, Molla Ahmed adında, kadılık yapmış, şair bir kimse tarafından 1740'ta istinsah edilmiştir. Bu nüshayı diğer bir nüsha ile mukayese ettiğimizde nüshaların farklı eserler gibi algılanmasına yol açacak kadar büyük farklar göze çarpmaktadır. Esere *Müfidü'l-Müstefidîn*, yani "faydalanmak isteyenlere fayda veren" şeklinde anonim bir ad verilmesi böylesine büyük istinsahî farkların oluşmasına zemin hazırlamış olabilir. Eserin hatime bölümünde de eser üzerinde düzeltme ve ekleme-çıkartma yapılabileceği yönünde tavsiyede bulunulmuş olup, buna dayanılarak alabildiğine istinsahî tasarrufların yapılmış olduğuna dair güçlü işaretler vardır. Yazarının adının belirtilmemesi ise, eserin başka bir eserden yararlanılarak hazırlanan derleme bir eser olduğuna işaret sayılabilir. Çalışmamızda eserin tespit edilen iki nüshası ele alınarak aradaki büyük istinsahî farklar gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzum lügat, Tuhfe-i Şâhidî, Müfidü'l-Müstefidîn, Nüsha, İstinsah.

* Bu makale, 30 Eylül - 4 Ekim 2013 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde sunulmuş olan bildirinin yeniden ele alınıp düzenlenmiş şeklidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: meliacik63@yahoo.com

A TURKISH-ARABIC IN VERSE DICTIONARY: MUFİDÜ'L-MUSTEFİDİN AND BIG DIFFERENCES IN TERMS OF COPY

ABSTRACT

In verse dictionaries take an important place among the sources of Turkish language and literature. More than fifty examples of these articles are in Anatolian and the principal aim has been to memorize in easy way and to teach literary arts and prosody. One of the most important examples is Tuhfe-i Şâhidî and many translations, commentaries and similar are written. In this article, a Turkish-Arabic written example of this article and the differences of copies will be examined. Having more than one copy leaps out that this article is read much and has the property to be a handbook. Copies of this work we have studied which is unknown its author and is given a general and anonymous name as Mufidü'l-Mustefidîn, is copied by Molla Ahmed that is kadi and one of the poet, in 1740. When compared with another copy, copies of the different artifacts to be perceived as causing a big difference is noticeable. Named anonymous as Mufidü'l-Mustefidîn that means '...gives benefit who wants benefit from them' may have prepared the ground for occurring diversities in terms of copy. Having made recommendations about correction, insertion and removal on the work in the part of the end of the piece to be done and basing on this, there are strong indications that the vengeance copied savings to be made. Not stating the name of the author of the work, it can be said that this work is a work of compilation that include citations. In this article, by handling two copies of the article which are fasten down; the diversities in terms of copy will be introduced.

Key Words: Verse dictionary, Tuhfe-i Şâhidî, Mufidü'l-Mustefidîn, copy, copied.

Giriş

İslâm dünyasında Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin doğru anlaşılması ve anlatılması için birçok pratik metod geliştirilmiş, bu metodlar arasında manzum şekil de yer almış ve bunların da en önemlisi manzum lügatler olmuştur. Vezinli ve kafiyeyle eser yazma geleneği tüm bilim dallarında olduğu gibi lügatçilik sahasında da ilk dönemlerden itibaren yerini almıştır. Manzum lügatler büyük ölçüde, sıbyân mekteplerinden başlayarak toplumun çeşitli kesimlerine kolay kelime ezberletme, aruz bahirlerini ve edebî sanatları öğretme gibi çabaların etkisiyle oluşmuştur. Manzum metin ses ve ahengin de etkisiyle ezberlemede bir kolaylık oluşturduğundan lügatçilik sahasında çok kabul görmüştür. Türk edebiyatında manzum yazılan lügatler sırasıyla Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça şeklinde bir gelişme göstermiştir. Önceleri Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin doğru anlaşılması için gösterilen çaba Türkçe-Arapça lügatlerin, sonraları da Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri açıklayan eserlerin anlaşılması çabası Türkçe-Farsça veya Türkçe-Arapça-Farsça lügatlerin sayısının artmasına sebep olmuş olabilir. Böyle olmakla beraber Türkçe-Farsça lügatlerin sayısının zaman içerisinde diğerlerine göre biraz daha fazla olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Varlığı bilinen elli civarında manzum lügatin, *Lugat-i Feriştioğlu*, *Sübha-i Sıbyân*, *Tuhfe-i Şâhidî* gibi manzum lügatler örnek alınarak yazıldığını söylemek mümkündür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013



Tuhfe-i Şâhidî ve Şerhleri

Şâhidî İbrahim Dede tarafından kaleme alınan ve birçok tercüme, şerh ve naziresi yazılan Tuhfe-i Şâhidî, Mesnevi'de geçen kelimelere karşılıkların verildiği Türkçe-Farsça manzum bir lügat olup manzum lügatlerin adeta kaynağıdır. Şâhidî İbrahim Dede (1470-1550)'nin üçü Farsça toplam on eseri olup bunların bazıları: *Türkçe Divan*, *Farsça Divan*, *Gülşen-i Vahdet*, *Gülşen-i Tevhîd*, *Gülşen-i Esrâr*, *Gülistân Şerhi* ve 1514'te yazdığı *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserlerdir.¹ Tuhfe-i Şâhidî, *Tuhfe-i Hüsâm* adlı manzum sözlüğe bir nazire olup, Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar verilmiş ve her kıt'anın sonuna Türkçe karşılığı olan Farsça cümleler eklenmiştir. Eser, 61 beyitlik dîbâce'nin ardından beyit sayıları 5-20 arasında olan 26 kıt'a ile bir hâtimeden meydana gelmiştir. Toplam 505 beyit olup her kıt'ada farklı bir bahir kullanılmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî*, Türk edebiyatında en çok nüshaya sahip manzum eserler arasında yer almakta ve 40'a yakın şerhi ile de manzum lügatler arasında çok özel bir yere sahip bulunmaktadır.² Nazîreleri arasında Ömer Kusûrî'nin *Tazmîn-i Tuhfe-i Şâhidî*'si, Mustafâ bin Osmân Keskin'in *Manzûme-i Keskin*'i, Fedâî Mehmed-i Ayıntâbî'nin *Tuhfe-i Fedâî*'si ile yazarı belli olmayan Türkçe-Arapça *Müfidü'l-Müstefidîn* sayılabilir.

Müfidü'l-müstefidîn

Tuhfe-i Şâhidî'ye yazılmış 39 şerh, 6 tercüme ve çeşitli izahlar yanında, sayısı onu bulan tazmin ve nazîreler de olup³ bunlardan birisi de yazarı belli olmayan *Müfidü'l-müstefidîn* adlı eserdir.⁴ 1053 (1643) tarihinde bitirilmiş olan eserin giriş ve bitiş bölümlerinde yazılış sebebi ve şekli, tarihi, adı, beyit sayısı verildiği hâlde yazarın adı hiç verilmemiştir. Ayrıca, müellifin hem giriş, hem de bitiş bölümlerinde, hataların düzeltilmesi yönündeki tavsiyeleriyle müstensihlerin birtakım tasarruflar kullanmasına yol açılmıştır.⁵ Bu eserin müellif nüshasının belli olmaması, nüshalar arasında büyük farklara sebebiyet vermiştir. Eserin hâtme bölümünde şöyle denilmektedir:

Buldı taḥrîrüm bu sözde intihâ
Ḥâcetüm budur ki ol Rabbü'l-‘alâ

Cümlemüzden ‘afv-ı takṣîrât ide
Yirimüz ravzât ide cennât ide

Ger bu inşâd yıllar içre bula yâd
Pes Müfidü'l-müstefidîn ola ad

Beyti beş yüzdür eger noḡṣân ola
Ehl olan ikmâl ide yirin bula

Size maṭlûb ise târihi ‘ayân
Ebcedin budur ḥisâbından beyân

¹ Mustafa Çıpan, *Muḡlalı Şâhidî Dede*, Nur Basımevi, Konya, tsz.1

² Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Serhleri*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1999, s.5; a.mlf. *Tarih Boyunca Farsça Türkçe Sözlükler*, Doktora Tezi, Ankara 1996.

³ Yusuf Öz, *Tuhfe-i Vehbî Şerhleri*, İlmî Araştırmalar, S.5, İstanbul 1997, s.219-232.

⁴ Bayerische Staatsbibliothek, nr. 259, vrk. 86b-109b.

⁵ Mesela giriş bölümünde geçen: “*Ḥatâsını eger bulursa derrâk - İde ilmîle ıslâh eyleye pâk; Velîkin nâdir olur hak bu kâmil - Ḥatâ sanur savâbı niçe câhil; Pes ana lâıyık olmaz eyleye em - Koya yara sanup sağ yire merhem*” beyitleri böyle olup, eserde görülebilecek hataların sadece ilim ehline düzeltilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013



Kim elifden yāya dek artar birer
Yādan artar kāfa dek onar onar

Kāfdan artar ğayna dek yüz yüz hisāb
Çünkü rūşendir tarīḡ-i ihtisāb

Pes bu mışra‘ ın hisābını kılıñ
Bu eşer kıondı biñ elli üçde biliñ

Fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilāt
Ṭā‘ir-i ‘ilm ol aç uçmağa kanāt

Her kim ihsān eyleye kıla du‘ā
İki ‘ālem ğayrını vire Ḥudā (483-492)⁶

Yukarıdaki beyitlerde “Beyti beş yüzdür eger nokşān ola - Ehl olan ikmāl ide yirin bula” denilmesi istinsahî tasarruflara açık bir ifadedir. Üzerinde çalıştığımız nüsha⁷ yurt dışında tespit edilmiş olup Molla Ahmed adlı birisi tarafından istinsah edilmiştir. Eserin Münih, Bosna, Londra, Kahire, Çorum olmak üzere bilinen 5 nüshası olup, bu nüshalardan dördünün yurt dışında bulunması eserin ehemmiyetini gösteren bir durumdur. Nüshalar şöyle tavsif edilebilir:

Münih nüshası: Üzerinde çalıştığımız nüsha olup, Bayerische Staatsbibliothek nr. 259’da 117 varaklık bir defterin 86b-109b varaklarındadır. 211x160 mm, 15 satır, kahverengi meşin kaplı, rik’a hat, sayfalarda kırmızı mürekkeple notlar vardır. 1740’da istinsah edilmiştir.

İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları, Or. 12040. İstinsah tarihi 1053/1643 olarak gösterilmiş ise de bu tarih eserin telif tarihi olduğundan bir kayıt hatası olmalıdır.

Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, R-2051/1. İstinsah tarihi 1110/1699. Boyut: 210x140 mm. 1-24.varaklar. 17 satır, talik-nesih hat.

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Kahire, Lugat-ı Timuriyye 23 olarak kayıtlıdır. 160x220 mm. 43 varak, 13 satır talik hat. İstinsah tarihi belli değildir.

Çorum nüshası: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi (19 Hk.1865/1). 210x150(-150x90) mm.18 satır. 1b-21a varaklarındadır. Taçfiligran kağıt, sırtı siyah meşin, üzeri kırmızı kağıt kaplı mukavva cilt, keşideler kırmızı mürekkeplelidir. İstinsah tarihi ve müstensih belli değildir.

Eserin tertip şekli

Eser, tertibi bakımından Tuhfe-i Şâhidî’ye çok yakındır. Bu eser, bir lügat olmakla beraber edebî yönü de kuvvetlidir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt’a ve sonda da 109 beyitlik (son 10 beyit hatime) bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir. Kelimelerin altına kırmızı mürekkeple sayılar yazılıp eşleştirmeler yapılmıştır. 31 aruz bahri verilmiş, genellikle zengin ve tam kafiye kullanılmış ve kafiyelerin çoğu Arapça kelimelerle kurulmuştur. Eserde, vezin ve kafiye hatalarına çok az rastlanmaktadır.

⁶ Eser 500 beyit olup, Münih nüshasında 6, 7, 11,13. kıt’alarda toplam 6 beyit eksiktir.

⁷ Munchen, Bayerische Staatsbibliothek, cod. Turc.259.

Nüshalar arasında büyük farklılıklar

Bilindiği üzere, yazma eserlerin incelenmesinde izlenecek bazı esaslar olup öncelikle bir yazma eserin müellif nüshası araştırılır ve müellif nüshasına ulaşıldığında bütün nüshaları elde etmeye gerek kalmaz. Ama bu mümkün olamazsa ulaşılabilen nüshalar incelenip bir sonuca varılmaya çalışılır. Bazen hem müellif, hem de müellif nüshasının belli olmadığı durumlar olabilir ve çok zor ve karışık bir durum ortaya çıkar. Üstelik de nüshalar arasında büyük farklar varsa durum iyice karışır. İşte böyle bir durum bizim bu çalışmada incelediğimiz *Müfidü'l-müstefid'in* adlı eser için söz konusudur. Bu eserin bilinen beş nüshasından İngiltere, Bosna ve Mısır nüshalarına ulaşmak mümkün olmadığından mukayeselerimizi Münih ve Çorum nüshaları üzerinde yaptık. Zaten diğer nüshalarda da müellif adının kayıtlı olmadığı bilinmektedir. Biz sadece bu iki nüsha üzerinde normal nüsha farklılığını çok aşan farklar gördüğümüzden böyle bir çalışmayı yapmak istedik. Bu durum, diğer nüshalarda da aynı farkların söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Bizim ilk önce incelediğimiz Münih nüshası kadılık da yapmış Molla Ahmed adlı bir şair tarafından istinsah edilmiş olup bu kimsenin nüshada başka eserleri de kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüshayı Çorum nüshası ile mukayese ettiğimizde normal nüsha farklarını çok aşan farklar tespit ettik. Münih nüshası 493, Çorum nüshası 499 beyittir. Münih nüshasında 6, 7 ve 13. kıt'alar 11'er, 11.kıt'a ise 9 beyit iken, Çorum nüshasında bu kıt'alar 12'şer beyittir. Zaten eser 12'şer beyitlik 30 kıt'adan oluşmaktadır. Giriş ve bitiş bölümünde beyit sayısının bir uyumsuzluk yoksa da beyitler arasında büyük farklar vardır. Bu farkları aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür.

1. Normal nüsha farkları olarak ele alınabilecek olanlar.
2. Kıt'alarda beyitlerin sırasıyla oynandığı durumlar.
3. İleri derecede tasarruf sayılabilecek durumlar.
4. Hem şekli hem de sırası tamamen değiştirilmiş beyit veya mısralar.
5. Birbirinde olmayan beyit veya mısralar.

Bu beş maddeye sayı olarak baktığımızda en çok farklılığın 4. ve 5. maddelerde toplandığını görmekteyiz. Bu da eserin iki nüshası üzerinde çok geniş tasarrufların yapıldığını ve müstensihlerin adeta eseri kendi eseriymiş gibi ele alıp tasarruf kullandıklarını düşündürmektedir. 500 beytin en az 100'ünde büyük farklılık olduğu görülmektedir. Bu farkların kimisi tamamen değişmiş beyitler hâlinde, kimisi de şekil veya sıraya değişmiş kelimeler hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Kıt'alarda aynı yerde ve şekilde bulunan beyit sayısı ise eserin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bazı beyitlerde de kelime kadrosu aynı, ancak sıra farklı durumdadır. Şimdi bu farkları örneklerle göstermeye çalışalım:

1. Eserde, yazma eserlerde her zaman rastlanabilecek nüsha farkları olmakla beraber sayıca diğerlerinin yanında çok düşüktür. Bunlar daha ziyade, kelime farklılığına dayanmaktadır. Aşağıdaki beyitler bu duruma örnektir:⁸

Münih:

İlāhu'l-ḥalki 'allāmu'l-menāyā⁹

Müfīzü'l-ḥayri ḳassāmu'l-ʿatāyā (1.beyit)

Münāsib vechile itmiş anı pes

Heves ider anınçün ana herkes¹⁰ (12)

⁸ Münih nüshası esas alınmış ve Çorum (Ç) nüshasındaki farklar dipnotta gösterilmiştir.

⁹ Ç. -ḥafāyā.

¹⁰ Ç. -çok kes.

Ki Farsiden o dil olmasa nâķış
 Şeref çün andadur şalmasa¹¹ nâķış (14)
 Anı el-hâşıl itdüm tâ ki tenmîķ
 Nice kim baña tebşîr¹² oldu telfîķ (21)

Hâlık yaradıcı *halk* yaratmak u düriyiş
Neş'e düridicidür *münşi*' düritmek *inşâ* (34)
 Ç. *Hâlık* yaradıcı *halk* yaratmağ u *ķılıcı* - *Câ'il* düridicidür *münşi*' düritmek *inşâ*

Mevt ölüm ü ölidür *meyyit* ölenler *emvât*
 Sindir *cedes* diriltmek *inşâ* diriler *aħyâ* (39)
 Ç. *Mevt* ölmek ü ölidür *meyyit* öliler *emvât* - Sindür *cedes* diriltmek *inşâ* diriler *aħyâ*

Çalış zamân geçürme ol bilici añlayıcı
Câhid felâ tu'aṭṭil kūn 'âlimen fehîmen (41)
 Ç. Çalış zamân geçürme ol bilici görücü - *Câhid felâ tu'aṭṭil kūn 'âlimen başîren*

İğ *miğzel* ü *ğazzâl* egirici vü pamıķcı
Ḳattân u pamıķ *ķutn* u pamıķ atıcı *ħallâc* (56)
 Ç: İğ *miğzel* ü *ğazzâl* egiriciye di *kattân*-Pamukcı pamıķ *ķutn* u pamıķ atıcı *ħallâc*.

Ḳızamıķ *ħaşbe behaķ* gevde lekesi *ķuba*
 Temregi yüz çigidi beñ *kelefü şâme* vü *ħâl* (260)
 Ç. Giciyik *ħıkke behaķ* gevde lekesi *ķuba* - Temregi yüz çigidi beñ *kelefü şâme* vü *ħâl*

2. Kıt'alarda beyitlerin sırasının değıştirildiğı durumlar da çok olup, bu farklılıklar beyitteki şekil ve sıra değışikliğine dayanmadığından ileri derecedeki farklara dahil edilmemiştir. Bu duruma birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Üçüncü kıt'ada M.'de 3.sıradaki beyit Ç.de 6.sıradadır ve ikinci mısra da farklıdır:
Ṭaycan tava *mircel* kıazan u *miğrefe* kepçe
 Şorba *meraķa* paça *âş* u ekşilü *sıķbac* (60)
 Ç. *Ṭaycan* tava *mircel* kıazan u *miğrefe* kepçe - Şorba *meraķa lâķişe Lâķişe* tıtmac

Aynı kıt'ada M.de 7.sırada olan beyit Ç.de 4.sıradadır ve farklıdır:
Ḳuṭniyye aşura aşıdır buğday aşıdır
Ḥınṭıyye herîse vü *delîķ* herse vü omac (61)
 Buğday aşı *ḥınṭıyye*dür *ıṭrıyye* erişte - *Âş* paça *herîse* vü *delîķ* herse vü omac

¹¹ Ç. -kalmasa

¹² Ç. -teysir.

Aynı kıt'ada M.'de 8.beytin birinci mısraı ile Ç.'de 5.beytin ilk mısraı aynı olmasına rağmen, ikinci mısralar farklıdır ve M.'de ikinci mısraın büyük kısmı Ç.'de üçüncü mısraın ikinci mısraından alınmıştır.

3. Eserin üzerinde müstensih tasarrufu olarak kabul edilebilecek farklar çok fazla olup, bu farkların büyük bölümü müstensihin kıt'a içinde veya beyit içinde yaptığı değişikliklerdir:

İnsân yaradılan su *nuṭfe* 'alaḳdur ḳan

Et *muḡḡadur* dirilmek *maḥyā* diriltmek *iḥyā* (35)

Ç. *İnsân* olan su *nuṭfe* et *muḡḡadur* 'alaḳ ḳan - *Muḥyī* dirildicidir dirilmek *ḥayāt u maḥyā*

Doğmuş *selīl* emekler *habī ṣabī* kiçidür

Bālīg irişen olmak ḥatuna yakın *ifzā* (37)

Ç. Doğmuş *selīl ṣabī*dür oğlan *ṣabiyye*dür kız- *Bālīg* irişen olmak ḥatuna yakın *ifzā*

Yigit *fetādur eṣmat* firgıldurur ḳoca *ṣeyḥ*

Düşkün ḳoca olandur *fānī* yoḡ itmek *ifnā* (38)

Ç.Yigit *fetādur* naşafdur orta vü firgıl *eṣmat* - *Ṣeyḥ* ḳoca *fānī* düşkün yoḡ eylemekdür *ifnā*

Mef'ülü fā' ilātün mef'ülü fā' ilātün

'Âḳıl olana hergiz 'ilm ü ameldir evlā (42)

Ç.Mef'ülü fā' ilātün mef'ülü fā' ilātün - Aç cān gözini tā kim görine nūr-ı eṣyā

Ma'reke ceng yeri *livā* sancaḳ u oḳ *nebl* ü *nüşāb*

Vizr ü *silāḥ* âlet-i ceng *serc* eyer üzengü *rikāb* (43)

Ç.*Hāric* ü *nāfir* çıkıcı yola yaraḳlanmaḳ *iyāb* - *Vizr* ü *silāḥ* âlet-i ceng *serc* eyer üzengü *rikāb*

Kelle baş u baş çanaḡı *cūmcūme* boy *ḳāmet* ü *ḳad*

Vecne yañaḳ yumrısı yüz *vech* ü yüz örtüsü *niḳāb* (45)

Ç.*Ḳāmet* ü *ḳad* boy u yañaḳ *ḥadd* u yüzi aḳdur *eḡarr* - *Vecne* yañaḳ yumrısı yüz *vech* ü yüz örtüsü *niḳāb*

Ṭavıḳ *decāce dīk* di ḥorosa

Daḡıḳ *ṣetīt* ṭoḳ *ṣeb'ān* u yoḳ *lā* (68)

Ç. Ṭavuk *decāce* yavrısı *ferrūc* - Ṭaḡıḳ *ṣetīt* ṭoḳ *ṣeb'ān* u yoḳ *lā*

Saḳy u hem *iṣḳā* oldu şuvarmaḳ

Saḳḳā şucıdır süci *ḥumeyyā* (76) M.'de kıt'ada 10.beyit

Ç.Şu *mā*' şuvarmaḳ *saḳy* u hem *iṣḳā* - *Saḳḳā* şucıdır süci *ḥumeyyā* de (kıt'ada 2.beyit)

Baca *dāḥine* kül *remād* u dütündür *duḥān*

Devāḥin dütinler dütin dahi tozdur 'acāc (80)

Ç. Baca *dāḥine* kül *remād* u dütündür *duḥān* - *Ḍabābe* duman u tütün dahi tozdur 'acāc

Elā fettih ‘ayneyke lā-teşteğil bi’l-hevā

Ol āgeh düşünmegil ārzüya gözleriñ aç (89)

Ç. 2.mısra : Ol āgāh arzu ile ıalma gözleriñ aç

Esen ıssı yel gündüz ü gicede

Birisi *semūm* u birisi *harūr* (92)

Ç. *Nehār* gündüz ü gündüz ü gicede – Esen ıssı yeldür *semūm* u *harūr*

Toğanlar *buzāt* oldu *bāzī* toğan

Yuva *vekr* ü kuş *ṭayr* u kuşlar *tuyūr* (95)

Ç. Yuvalardır *evkār* u *feyfā* ova - Yuva *vekr* ü kuş *ṭayr* u kuşlar *tuyūr*

Ẓulle gölgelik ü *ẓulel* cem’i gölge *ẓıll* u *ẓılāl*

Gölgelerdurur gün ü ay biri *şems* ü biri *kamer* (115)

Ç. Gölge *ẓıll* u cem’i *ẓılāl* *ẓulle* gölgelik ü *ẓulel* - Gölgelikler ü gün ü ay *neyyirān* u *şems* ü *kamer*

Büyük arkalu *akrā* kışa boylıdur *aḳder*

Boyını yoğun *aḡleb* yoğun gevdeli *a’cer* (135)

Ç. *Ḳuyūd* bağlar u boylar *ḳudūd* u kışa aḳder - Boyını yoğun *aḡleb* yoğun gevdeli *a’cer*

Cirībān kaba kaftan *ḳabā* aḳbiye cem’i

Zıhāre yüz olandır *bıṭāne*durur astar (139)

Ç. *Kabā* kaftān u *dıḥriş* tiriz *derz* yiv ü *haşv* iç-*Zıhāre* vü *bıṭāne* biri yüz biri astar

Ḥabaḳ yarpuz ve *kerneb* kelem *kezbüre* kişniş

Üzerlik otı *ḥarmel* güyegü otı *sa’ter* (143)

Ç. Noḥud *ḥummeş* ü *simsim* *şusam* *kezbere* kişnic - Yüzerlik otı *ḥarmel* güvegi otı *sa’ter*

Ḳarañu *ḡayheb* ü *ẓav* aydına di

Yir ü gök arasıdır *cevv* ü *havā* (148)

Ç. Ḳarañu gice *decūci* ḳarañu - *Ḡayheb* aydına di *nūr* u *ẓiyā*

Nerdübān *süllem* ü di ḳapuya *derb*

Ḳapulardr *dürüb* u perde *sitār* (211)

Ç. *Derb* ḳapu ulu ḳapu *südde* *süded* - Ḳapular perdedir *sicāf* u *sitār*

‘*Arazān* iki yanıdır şaḳalıñ *liḥye* şaḳal

Nuḳre eñse çukuru eñse vü baş ardı *ḳazāl*

Ç. *Taḥliye*dir bezemek ḥilye bezek *liḥye* şaḳal - *Nuḳre* eñse çukuru eñse vü baş ardı *ḳazāl*

Ḍırs diş cem' idir *adrās* u *ḍuras* ağrısıdır

Diş arındısı *ḥulāle* aralar nesne *ḥulāl* (257)

Ç. Dişler *adrās* u *ḍuras* ağrısına *ḍırs* dişe di - Diş arındısı *ḥulāle* aralar nesne *ḥulāl*

Yüzün çarpılup egri olması *laḳve*

Cünûndur delûlik ovalamakdur *iğmā* (266)

Ç. Verem şişmege *laḳve* çarpılmağa di - Delürmek *cünûn* kendüden geçmek *iğmā*

Fu 'āḳ inçkırıḳ gevde ınmak *teşennûc*

Segirmekdurur *iḥtilāc* sıtma *ḥummā* (267)

Ç. '*Uḫās* u *fu 'āḳ* ağsırıḳ inçkırıḳdur – *Duvār* oldu baş dönmesi sıtma *ḥummā*

Şuşamak *zame* ' büyümek '*azīm* kemüğe di '*azm* ilige di *muḥḥ*

İlige di '*urve* vü düğme *zırr* düğüm '*uḳde* şeşmesi oldu *ḥall* (279)

Ç. Kır et *ḳadīd* ü yaş et *ṭurī* kemüğe di '*azm* u ilige di *muḥḥ* -İlige di '*urve* vü düğme *zırr* düğüm '*uḳde* şeşmege hem di *ḥall*

Geyilen tön alçağı *bızledir* yama *ruḳ'*adır yamalu *raḳī'*

Ḥālifü '*atīḳ* nedir eskidir yenidir *cedīd* ü *ḥasen* güzel (285)

Ç. Geyesinin alçağı *mibzele* yama *ruḳ'*adır yamalu *raḳī'* - Dereledür *evdiye şaṭṭ* kıyı aralar *ḥulāl* aradur *ḥalel*

Yürek oynamak *ḥafeḳān ḥader* uyuşuklığına di gevdenüñ

Şağır olduğu kulağıñ *şamem* kolaḳ olduğu hem elüñ *şelel* (281)

Ç. Yürek oynamak *ḥafeḳān ḥader* uyuşuklığına di gevdenüñ - Kulağıñ şağırlığıdur *şamem* hem elüñ kolaḳlığıdur *şelel*

Şekīm uyan gemi ön kaşı eyeriñ *ḳarabūs*

Sürüc çerāğlar eyerler *sürüc* uyandır '*inān*

Ç. Eyer kaşı *ḳarabūs* u *şekīm* uyan gemidür - *Lücüm* uyan eyerler *sürüc* u dizgin '*inān*

4. Beyit veya mısraların hem şekil hem de sıra yönünden tamamen farklı olduğu yerler de çoktur. Bazı kıt'alarda beyitlerin tüm kelimeleri farklı olabilmektedir:

Rū'be yoğurt mayası süd *derr* u köpük *ruḡve* yoğurt

Rā'ib ü yağ *şemen* ü *libā* ağız ağız yarı *lu'āb* (48)

Ç. Ögücü *mādiḥ* sögücü *şatīm* ü *dārib* urucı – Tırucı *şābit* dönücü *rāci'* ü *dönmeḳdür iyāb*

Tokuyıcılarıdır *ḥaveke ḥa'ik* ü *nessāc*

Tokuyıcıdır *deffē luḥmedir* ergac (55)

Ç. *Mensec* dokuyacak yire di *ḥa'ik* ü *nessāc* – Cullāha *sedādi* erise *luḥmedir* ergac.

Tag keçisidir *seytel* ü şu şığır *cāmūs*

Ḳāmūş deñiz ortası talazlardur *emvāc* (58)

Ç. *Ḳāmūş* deñiz ortası kıyı *sāhil* ü *şātī* talazlardur *emvāc* - *Nehr* ırmağ u *mevc* oldı talaz cem' idür *emvāc*

Ḳamḳam deñiz ü *sāhil* ü *şaṭ* kıyısıdır

Talazıdurur *mevc* talaz urıcı *mevvāc* (59)

Ç. *Ḳamḳām* u *ḥuḍāre* deñiz ırmaqlara *enhār* - *Ebhūr* di deñizlere talaz urucu *mevvāc*

Kün nāciyeni 'ş-şerrü *le'in cā'cke firri*

Ol kurtılıcı yatlu eger gelse sana kaç (65)

Ç. Olduñ bilici aňlayıcı yoluñ açıkdır - *İn-kūnte alīmen fehīmen nehcūke vehhāc* »

Mef' ulü mefā' ilü mefā' ilü fe' ulün

A' dā ḥazer it eylemesün varuñı tārāc (66)

Ç. Mef' ulü mefā' ilü mefā' ilü fe' ulün - 'İzzet dileriseñ ḳo başa ma' rifeti tāt

Yūñ 'ihn u öñdür *evvel* soñ *āḥir*

Küymek *te'enni* küydürmek *īnā* (72)

Ç. Yūñ 'ihn u öñdür *evvel* soñ *āḥir* - *Taḳdīm* öñ itmek soñ ḳomaḳ *ircā*

Ger olduñ ise diri şudan iç

İn kūnte ḥayyen fe'şreb mine'l-mā (77)

Ç. Aşşılancı ol diri olduḡuñca - *Kün müstefiden mâ-dümte ḥayyā*

Müstef' ilātün müstef' ilātün

Cāhil olanlar ma' nīde mevtā (78)

Ç. Müstef' ilātün müstef' ilātün - 'İlme 'amel ḳıl bul ḳadr-i a 'lā

Şaḳaḳ *ḡabḡab* u *ḥad* yañaḳdur yañaḳlar *ḥudūd*

Burın *enfaḡız*lardur *efvāh* u tükrik *mucāc* (81)

Ç. Bıyık *seblet* oldı *sibāl* cem' i *ḡabḡab* şaḳaḳ - Burın *enf* aḡızlardur *efvāh* u tükrik *mucāc*

Yıkık *mūnhedim mūnḳa'irdi* yıķılan aḡaḳ

Ḳoparmaḳdır *iz'āc* ve ḳopmaḳdurur *inzi'āc* (79)

Ç. *Velūd* u *netūc* toḡıricı toḡurmaḳ *nitāc* - Toḡurmak *dahi netc* ü *eksik* toḡurma *ḥidāc*

Yeriñ yūzi *şaḥṣaḥ ḥübūt* iniş ü *fecvedür*

Geñiş yer geñiş yoldurur *fecc* ü cem' i *ḥicāc* (85)

Ç. Güzeldür *behī* di güzelliḡe *ḥüsn* ü *behā* - *Bahād*ur *şemen* cem' i *eşmān* geçerlik *revāc*

Dirilik günü ḳorḳularınıñ aň

Tezekker bi-ehvāli yevmi'n-nüşūr (99)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013



Ç. Bil eksikliği ni kulluk idici ol – *Fe-kün 'âbiden ve 'terif bi'l-kuşûr*

Dâğisa dizi ni kemügi *rıdfe* diz ağırşadır

Ricl ayakdır ökçe '*aķib mer'e 'avrat u recül* er (112)

Ç. *Fâris* atlu vü yayadır *râcil ü ricâl* yayalar - *Ricl* ayakdır ökçe '*aķib mer'e 'avrat u recül* er

În erede zuhrufeke *huz le'âliye'l-edebi*

Al eyü hüy incülerin bezegi ni dilerseñ eger (121)

Ç. *În kara'te muttakiyen kunte 'âlimen fañinen* - Zeyrek ü bilici olası n korkıcı okursan eger

At ve katır üni *şahîl* ü *şahîh*

Eşegi ni şığı rıñ *nehîk* ü *huvâr* (212)

Ç. Tatlıdur *hulv ü hâmız* ekşiye di – Ekşilikdür *humûza süci 'uķâr*

Bilü ni ulula dahi şakla vü yokla

'*İlmeke kerrim ve taħaffaz ve tetabba'* (251)

Ç. Al kılavuz bilmegi andan yola yollan-*İttehizi'l- 'ilme delîlen fe-teşerrâ*

Dileğim gönülde senü niçün eyülerdir er beni ölüm kıya

Leke fi'l-fu 'adi merâmeti tuħafun in emheleni'l-ecel

Ç. Şu ki korkdı pes yolu buldı ol şu ki diledi pes ulaşıdı ol - *Fe-meni'tteķâ fe-ķadi'htedâ ve meni'bteķâ feķadi'tteşal*

Maħrefe ağaçlar arasında yol

Semt ü *maħacce* yol u yıl *ħavl* u '*âm*

Ç. Yıllara *a' vâm* di *ħuruk* yollara - *Semt* ü *maħacce* yol u yıl *ħavl* u '*âm*

Altını toprağı ni añ kıvanma baylığı la

*Taħte't-türâbi'ddekir lâ-tefteħir bi'l-ğınâ*¹³

Ç. Dîn yolunu iste uy halkı ni ulularına - *Uħlub tariķa'l-ħüdâ ve'tba' kirâmel verâ*

5. Nüşaların birbirinde hiç bulunmayan beyit veya mısralar da epey bir yekûn teşkil etmektedir. Mesela, altıncı kıt'ada aşağıdaki beyitler sadece o nüşada yer almaktadır:

Münih:

Katırlar *biğâl* u eşekler *ħumûr*

Develer *cimâl* u şığırlar *buķûr* (96)

Şirâr u *şerer* koğ u kavdır ğayim (97)

Yanar kıordurur *cemre* tütsi *baħûr*

Söyinmek sevinmek *sürûr* u *ħubûr*

¹³ Ç. de 'Din yolunu iste uy halkın ulularına .Uħlub tarika'l-ħüdâ ve'tba' kirâmel verâ'

Söyindirmek *ıtfâdurur inırfâ* (98)

Çorum:

Sübât uyku uyuklamakdur *sine* - *Sene* yıldur ay *şehr ü* aylar *şuhûr*
Zeker erkek *ünşâ* dışıdır *inâs* - Dışilerdür erkeklere di *zükûr*
İfâk taş a di *cemre* cem' i *cimâr* - Yanık kırdurur tütsi *bahûr*

Sekizinci kıt'ada aşağıdaki beyitler sadece o nüshada yer alır:

Münih:

Mezra'a ekin yeridir di ekincilere *eker*
Hat çizi çizi ki olur elde vü elinde *sirer* (111)

Gizlidir *serîre* açık *vâzîh* oldu *vâzîha* dış
Şidk ağız bucağı *lu'âb* yaradır kıokusu *baher* (113)

Çorum:

Turnağa *karâr u* *mürûr* geçmege di kıorku *haţar* – *Ma'ber ü* *memerr* geçecek tıracağ yere di *mağar*
 Boyun ağrısıdır *unâk* kıulağ ağrısıdır *üzân* – Kıoltuğün kıokusu *şunân* ağzın kıokusu *beğar*

Onbirinci kıt'ada aşağıdaki beyitler sadece o nüshada yer alır:

Münih:

Va'va' adır çağalın ünî *zağîb*
 Tavşan ünîdir itîñ kıurduñ *'avâ* (153)

Kıorkucı *hâ'ifü* *râcî* umucı
 Kıorkmağ u ummağ olur *havf u* *recâ* (154)

Nühyêdir *'aql u* *nühâ* cem' idir
 Bilici *'âlim ü* cem' i *'ulemâ* (155)

Çorum:

Ağ bulut *müzn ü* bulut *ğaym u* *'inâ* – Yir ü gök arasındır *cevv ü* *havâ*
 Çulhalardur *haveke kübbe* yumağ - *'Ukve* di mäsire cem' idür *'ukâ*
 Ersiz *'avrat* *'azebe* kıan göreni – *Tâmiş ü* loğuşa olan *nüfesâ*

SONUÇ

Bu çalışmada Klasik Türk Edebiyatında yazılmış manzum lügatlerden birisi ele alınıp nüshaları arasındaki büyük farklılıklar gösterilmek istenmiştir. Yurt dışı kütüphanelerinde dört, yut içinde de bir adet nüshası bulunan bu eserin ve müellifinin adına kaynaklarda rastlanmamaktadır. Eserin giriş, hatime ve asıl bölümünde veya müstensihler tarafından nüshaların herhangi bir yerinde yazarının adı ortaya konulmamıştır. Bu durum, Aristo'ya ait Baytarnâme'nin anonimleşmiş nüshalarına benzer bir durum olup, eserin aslında bir müellifi olduğu hâlde, bunun eserde belirtilmemesi sebebiyle sonraları ortak bir malzeme olarak ele alınıp üzerinde tasarruflar yapılan,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/13 Fall 2013



yani anonimleşen bir eser durumuna düşmüş gibidir. Çorum nüshası, Münih nüshasına göre büyük farklılıklar içermektedir. Eserin giriş ve hatime bölümlerinde geçen: “Hatâsını eger bulursa derrâk - İde ilmile ıslâh eyleye pâk; “Beyti beş yüzdür eger noksân ola - Ehl olan ikmâl ide yirin bula” ifadeleri eser üzerinde tasarruflar yapılmasına yol açmış gibi gözükmemektedir. Dolayısıyla, nüshalar arasındaki büyük farkların da bu tavsiye veya istekten kaynaklandığı söylenebilir. Eserin kaybolmuş ya da silinmiş yerlerinin bulunabileceği ve bu farkların o kısımların müstensihlerce tamamlanması sonucu ortaya çıktığı da düşünülebilir. Nüshalarda görülen büyük farklar genellikle beyitlerin sıra düzeninde ve kelimelerin şeklinde görülmektedir. Birbirinde bulunmayan beyit sayısı da çoktur. Öyle sanıyoruz ki, müstensihlerin elinde müellif nüshası mevcut olmadığından, eserde eksik, hata veya yanlış olarak görülen hususlar, müellifin belirttiği tavsiyeye uyularak geniş tasarrufları da beraberinde getirmiş gibidir.

KAYNAKÇA

- ÇIPAN, Mustafa, *Muğlalı Şâhidî Dede*, Nur Basımevi, Konya, tsz.,
- İLHAN, Seyfettin, *Şemsi Cevâhirü'l-Kelimât*, (yüksek lisans tezi), Fırat Üni. SBE, Elazığ 1997.
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- KARABEY, Turgut - Külekçi, Numan, *Sünbülzâde Vehbî, Tuhfe* (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük), Erzurum 1990.
- KILIÇ, A., *Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân*, Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 6-7 Mayıs 2005, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa 2006, s.186-189.
- Kılıç, A., *Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)*. Turkish Studies, 2007, Volume 2/4, ss. 516-548.
- ÖZ, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (doktora tezi), Ankara Üni. SBE, Ankara 1996.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Vehbî Şerhleri*, İlmî Araştırmalar, Sayı: 5, İstanbul 1997, s.219-232.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1999.
- YURTSEVEN, Necmettin, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, Doktora tezi, Ankara 2003.